

Київський університет імені Тараса Шевченка

На правах рукопису

БАЛИЦЬКА Олена Віталіївна

**ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ
УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ
(березень 1917 р. — квітень 1918 р.)**

07.00.02 — Вітчизняна історія

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

94(47+57)

ЛНБ України ім.В.Стефаніка

00376263 (R)

Дисертацією є рукопис.
Робота виконана в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка.

Науковий керівник — доктор історичних наук, професор МИРОНЕЦЬ Н. І.

Офіційні опоненти:
доктор історичних наук, професор ДАНИЛЕНКО В. М.,
кандидат історичних наук, ДОЦЕНКО О. Г.

Провідна установа — Інститут політології та національних відносин АН України.

Захист відбудеться «31» січня 1994 р. о 10 год. на засіданні спеціалізованої ради Д.068.18.06 по присудженню наукового ступеня кандидата історичних наук при Київському університеті ім. Тараса Шевченка (252017, Київ-17, вул. Володимирська, 60, ауд. 349).

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці університету.

Автореферат розіслано «30» грудня 1993 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат історичних наук,
доцент

М. О. РУДЬ

ЛНБ ім. В. Стефаніка
АН України

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, заключення, додатків, списку використаних джерел та літератури.

ВСТУП.

Актуальність теми. Вся історія розвитку людства, окремих країн і народів переконливо засвідчує, що одним із найбільш активних суб"єктів суспільних перетворень є інтелігенція, творча й громадсько-політична діяльність якої відчутно позначається на всіх сферах життя суспільства. Відомі політики, діячі науки і культури складають впливову найактивнішу частину народних фронтів, національних, демократичних рухів. Саме вони здійснюють величезний вплив на формування національної свідомості широких народних мас. Політичне значення інтелігенції в суспільному прогресі переконливо підтвердили події і в країнах східної Європи і в республіках колишнього СРСР.

Громадсько-політична активність української інтелігенції на сучасному етапі, її діяльність по відродженню державності і культури народу – це прояв кращих традицій, що сформувалися в далекому і близькому історичному минулому. Особливе піднесення цієї активності проявилось на зламі XIX–XX століть, а практичне її втілення в життя припадає на 1917–1921 рр. Це роки найвищого піднесення української національної революції, бурхливий розвиток якої привів до розгортання, створення великої кількості громадських організацій, політичних партій, основне ядро яких складала українська інтелігенція. Створені в березні 1917 р. і пізніше Всеукраїнські громадські організації, Центральна Рада, просвітні, кооперативні та ін., спиралися в своїй основі на інтелігенцію. Її роль в державотворенні через ці організації, у відродженні національної культури не заперечна. Багатопланова робота інтелігенції в цих організаціях в значній мірі забезпечила розвиток України по шляху демократії, розробці актів по творенню української держави, відродженню традицій і культури.

Однак, величезна громадсько-політична діяльність інтелігенції в березні 1917 – квітні 1918 рр. в минулі десятиріччя оцінювалась суперечливо. Ідеологічні штампи, на основі яких вона вивчалася, не дозволяли об"єктивно, з наукових позицій всебічно розкрити цю проблему.

В сучасних умовах досвід просвітницької діяльності, державствотворення інтелігенції вимагає особливої уваги вчених і політиків. У зв'язку з цим автор ставить мету: дослідити громадсько-політичну діяльність інтелігенції в березні 1917 - квітні 1918 рр. - її участь в революційному процесі, національно-просвітницьких товариствах, спілках, політичному вихованні народу, державному будівництві в період відбудови національної державності України.

Об'єкт і предмет дослідження. Об'єктом дослідження є українська національно свідомо інтелігенція, яка сформувалася в дореволюційний час, а після Лютневої революції включилася в роботу по відродженню української державності. Автор вважає, що інтелігенція - це та частина суспільства, яка за фахом продукує найскладніші творення, у тому числі й ті, які не мають ринкової ціни /у сфері духовності/.

Окреслюючи основні аспекти теми, необхідно зазначити особливості процесу формування української інтелігенції, що певною мірою пояснює її активність в житті суспільства в означений період. Висока політична активність української інтелігенції була зв'язана з тим, що її соціально-класові прагнення зміцнювались національними. Це сприяло тому, що після Лютневої революції 1917 р. національна інтелігенція на Україні стала самою активною силою національно-визвольного руху. Майже половину активу національного руху становили: 1. викладачі вищих і середніх навчальних закладів; 2. фахівці засобів інформації¹. Однією з найчисельніших соціально-професійних груп були народні вчителі, лікарі, чиновники, значно меншою, але важливою складовою культурного потенціалу суспільства були викладачі вищих навчальних закладів.

За приблизними даними в 1917 р. в Україні до представників інтелігенції відносилось приблизно 300 тис. чоловік². В цілому потенціал освічених людей в Україні був обмеженим/українців із середньою чи вищою освітою/. Ця цифра не досягла навіть

¹ Див.: Капшелев А. Структура українського національного руху в Російській імперії // Сучасність. - 1992. - № 7. - С.53.

² Кондуфор Ю. Великий Жовтень і доля інтелігенції // Укр. іст. журн. - 1989. - № 12. - С.4.

і 0,3 % українського населення¹. Надзвичайно висока частка інтелектуалів на тлі дуже низького освітнього рівня всього ішого населення – характерна ознака соціальної структури українського національного руху.

Національний склад інтелігенції України визначили представники трьох національностей – українців, росіян, євреїв. Традиційно українці складали більшість серед вчителів, агрономів, учених; росіяни – серед інженерно-технічної інтелігенції, викладачів вузів; євреї – в медицині².

Предмет дослідження. Автор обрав предметом дослідження громадсько-політичну діяльність української інтелігенції в перший рік становлення української державності, оскільки її досвід має важливе значення у вихованні нового покоління України і в використанні історичного досвіду для сучасної розбудови держави України.

Стан наукової розробки проблеми. Звинувачення в націоналізмі української інтелігенції, яка брала участь у національно-визвольній боротьбі 1917–1920 рр., міцно ввійшло в практику тогочасних політиків, а звідси і в усю післяреволюційну радянську історіографію. Однозначна характеристика офіційної більшовицької ідеології, що віднесла інтелігенцію в переважній більшості до табору буржуазно-націоналістичної контрреволюції, а всяка участь в національно-визвольному русі наділялась клеймом "націоналізму" – позбавила дослідників можливості розробляти цю тематику. Тому історіографія радянського періоду цієї проблеми майже відсутня. Тільки в кінці 20-х – 30-х рр. з'явилися нариси, присвячені окремим категоріям службовців, автори яких торкалися і проблеми інтелігенції під кутом зору її соціально-економічного становища. Автори розглядали інтелігенцію тільки як об'єкт організаційної діяльності більшовиків³. До

1 Каппелер А. Назв.праця. – С.52; Шаповал М. Засади української визвольної програми. – Прага, 1927. – С.16.

2 Див.: Касьянов Г. Українська інтелігенція 20-х – 30-х років. – К., 1992. – С.83.

3 Антошкин Д. Очерк движения служащих в России. – М., 1927; Батурин Н. Очерк истории социал-демократии в России. – М., 1922; Интеллигенция как социально-экономическая категория. – М.-Л., 1926; Этчин И. Партия и социалисты. – М., 1928; Ярославський Є. Про роль інтелігенції в СРСР. – К., 1939 та ін.

того ж в них йдеться про службовців в цілому по Росії, а щодо України, і тим більш її інтелігенції, мови не могло бути взагалі.

В 20-30-х рр. в Україні, зокрема у Львові, з'явилися праці з історії наукових, просвітницьких товариств, присвячені розвитку національної освіти, культури, деяким громадським діячам, національної інтелігенції¹. До недавнього часу ці роботи знаходилися у фондах "спеціального збереження" бібліотек і архівів. Зазначеної теми побіжно торкаються українські громадські і політичні діячі в узагальнюючих роботах, написаних за кордонами УРСР в 20-х - 40-х рр.². Вони страждають суб'єктивізмом, але дають певні відомості про хід подій і учасників національної революції 1917-1918 рр.

З 50-х років у зарубіжній історіографії з'являється робота узагальнюючого характеру з концептуальним осмисленням періоду березня 1917-1918 рр.³. Але вони стосуються означеної в дисертації проблеми побіжно. Це пояснюється зосередженням архівних матеріалів в Радянській Україні, неможливістю доступу до них.

Радянська історіографія 60-х - 80-х рр. впритул підійшла до створення узагальнюючих досліджень з історії інтелігенції.

1 Напр.: Гнатюк В. Наукове товариство імені Шевченка /1873-1923/, - Львів, 1923; Гомзин Б. Микита Шаповал: український громадський діяч. - Львів, 1932; Дорошенко В. Українська національна бібліотека. - Львів, 1936; Сиремов С. В тісних рамках: українська книга в 1793-1916 рр. - К., 1926; Огієнко І. Історія українського друкарства. - Львів, 1925; Сірополко І. Історія освіти на Україні. - Львів, 1937; Шаповал М. Інтелігенція і пролетаріат. - К., 1920. та ін.

2 Винниченко В. Відродження нації. - ч.І. - К., 1990; Дорошенко Д. Історія України. 1917-1923 рр. - Т.І. Галицька руїна. - Ужгород, 1932; Огієнкові в 30-річницю його наукової та громадської праці присвячують товариші й учні. - Варшава, 1937; Хрестяк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917-1920 рр. У 2-х т. - Т.І. - Відень, 1921 та ін.

3 Дорошенко В. "Просвіта" її заснування й праця. - Філадельфія, 1959; Мірчук П. Від другого до четвертого універсалу. - Торонто, 1955; Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань. - Торонто, 1970; Огієнко І. Рятівання України: на тяжкій службі своєму народові. - Вінніпег, 1968;

РІДНАЙНУ О. The formation of the Ukrainian Republic. - New-York, 1966.

Але роботи цього часу досліджують окремі аспекти участі інтелігенції в революції. Серед спеціальних праць цього періоду слід відзначити роботи П.Амеліна, А.Лутченка, О.Знаменської, В.Лейкіної-Свірської, С.Федюкіна, В.Соскіна¹. Вони охоплювали загальноросійські масштаби і матеріал з історії української інтелігенції у них майже відсутній.

Проблема інтелігенції в Україні тривалий час не була предметом спеціального наукового дослідження з ідеологічних причин, а також перекрученого тлумачення поняття "інтелігенція" в 20-х - 50-х рр. Українські вчені також частіше звертаються до історії взаємовідносин інтелігенції і Радянської влади².

Останнім часом з'явилися дисертаційні дослідження, увага в яких досереджена на питаннях громадсько-політичної діяльності української інтелігенції³. В плані її вивчення важливий фактичний матеріал містять праці з окремих галузей культури і освіти⁴.

Перебудова в свідомості і суспільстві, становлення України як незалежної держави опричинило посилення наукового інтересу до вивчення досвіду української інтелігенції. Література 80-х-90-х рр. дає загальне уявлення про суперечливі процеси серед інтелігенції, про особливості її формування, розвитку⁵. З'явився ряд праць присвячених видатним діячам культури

1 Напр.: Знаменский О. Интеллигенция накануне Великого Октября. - Л., 1988; Лейкина-Свирская В. Интеллигенция в России во второй половине XIX века. - М., 1971; Федюкин С. Великий Октябрь и интеллигенция. - М., 1972 та ін.

2 Интеллигенция Советской Украины. - К., 1988.

3 Колесников М. Историческое общество Нестора-летописца /1872-1931 гг./ - К., 1990; Стрілець Б. Державотворча діяльність українських політичних партій /березень 1917-квітень 1918 рр./ - К., 1992.

4 Напр.: Врублевський В. До створення Української Академії Наук // Укр.істор.журн. - 1993. - № 1. - С.29-40; З історії книги на Україні. - К., 1978; История библиотечного дела на Украине. - Х., 1976; Семенюк Г. Біла джерел. - К., 1989; Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні. - К., 1991 та ін.

5 Напр.: Бойко Е. Украинская интеллигенция и революция: общее и особенное // Украина в 1917-1921 гг. - К., 1991; Гамрецький Ю. Интеллигенция и революция на Украине // Интеллигенция и революция: XX век. - М., 1985. - С.183-192; Кошдуров В. Великий жовтень і доля інтелігенції // Укр.істор.журн. - 1989. - № 12. - С.3-18.

і політичним діячам періоду відродження української державності¹. Громадсько-політична діяльність інтелігенції розглядається через призму участі в партіях, робиться спроба проаналізувати теоретичну спадщину активних діячів Центральної Ради - М.Грушевського, В.Винниченка, С.Єфремова та ін.². Проблема участі інтелігенції в становленні української державності в 1917-1918 рр. побіжно розкрито в роботах О.Голенка і Д.Яневського³. Публікації В.Солдатенка висвітлюють напрямки військової діяльності українських діячів⁴. Сучасна українська історіографія приступила до розробки проблематики з діяльності українських політичних партій та їх лідерів⁵. Кожна така публікація не тільки відкриває нові сторінки історії, а й реабілітує саму інтелігенцію.

Всебічний аналіз історіографії з проблеми громадсько-політичної діяльності української інтелігенції в досліджуваний період засвідчує, що за всі минулі десятиріччя були окреслені

- 1 Белецький П. Георгій Іванович Нарбут. - Л., 1985; Вороненко В., Кістерська Л., Матвєєва Л. Микола Прокопович Василенко. - К., 1990; Коновець О. Просвітницький рух в Україні. - К., 1992 та ін.
- 2 Видрін Д. Михайло Грушевський - президент і вчений // Філософ. та соціол. думка. - 1991. - № 8. - С.106-114; Копиленко О. Слово про М.Грушевського // Наука і суспільство. - 1991. - № 9. - С.20-21; Лозинський В. На перехресті нової доби // Про В.Винниченка // Наука і суспільство. - 1984. - № 9. - С.24-29; Пиріг Р. Михайло Сергійович Грушевський: між історією і політикою / 1924-1934 рр. // Укр. істор. журн. 1992 № 4, № 5, № 7, № 10, № 11; Уміль І. Політичні метаморфози Симона Петлюри // Україна. - 1991. - № 4. - С.13-20; Його ж. Політична діяльність В.Винниченка // Укр. істор. журн. - 1989. - № 7. - С.82-92 та ін.
- 3 Напр.: Яневський Д. Українська Центральна Рада: перші кроки до національної державності / березень-листопад 1917 р. / - К., 1990; Галенко О., Яневський Д. Перший уряд демократичної України // Історичні зошити. - 1992. - № 6.
- 4 Напр.: Солдатенко В. Центральна Рада та українізація армії // Укр. істор. журн. - 1992. - № 6. - С.26-39; Його ж. Становлення української державності і проблема Збройних Сил / березень 1917 р. - квітень 1918 р. // Куди йдемо. - К., 1993. - С.107-108.
- 5 Гошуляк І. Проблема державності України в програмних документах українських політичних партій кінця XIX - початку XX ст. // Куди йдемо? - К., 1993. - С.104-106; Кульчицький С. Центральна Рада. Утворення УНР // Укр. істор. журн. - 1992. - № 6. - С.73-96; Левенець Ю. Ліворадикальні партії в Україні на передодні Жовтневого перевороту // Там же. - № 3. - С.23-31.

лише деякі штрихи в її вивченні. Та узагальнюючого дослідження з названої проблеми не появилася.

Мета та основні завдання дисертації. Автор дисертації ставить за мету дослідити громадсько-політичну діяльність української інтелігенції в таких напрямках: на основі виявленого архівного матеріалу, залучення широкого кола джерел висвітлити основні форми громадської діяльності інтелігенції, її участь в просвітницьких об'єднаннях і організаціях; розкрити головні аспекти багатогранної діяльності діячів освіти, культури, науки в відродженні національної культури України та національної самосвідомості; вивчити і узагальнити досвід і роль інтелігенції в державному будівництві; дослідити роботу інтелігенції по політичному вихованню мас.

Хронологічні і географічні рамки дисертації. В зв'язку із складністю і багатогранністю поставлених завдань, автор вважає за необхідне обмежити роботу певними регіональними рамками, а саме тією частиною України, яка до 1917 р. перебувала в складі Російської імперії, оскільки діяльність інтелігенції Західної України має специфіку і потребує спеціального дослідження. Дисертація будуватиметься на матеріалах Наддніпрянської України, де було велике зосередження інтелігенції з багатим досвідом політичної та просвітницької діяльності і охоплює період з березня 1917 р. по квітень 1918 р. тобто добу Центральної Ради. При загальній характеристиці періоду автор схильється до визначення: "Українська національно-демократична революція"¹.

Методологія і джерельна база дослідження. Багатоплановість теми пояснює необхідність використання проблемно-хронологічного методу дослідження, який зумовлює поділ теми на ряд проблем, кожна із яких розглядається в хронологічній послідовності історичних фактів, які до неї відносяться. Автор не претендує на вичерпне дослідження усіх питань проблеми, бо їх коло дуже широке, а деякі з них вимагають самостійного вивчення.

¹ Див.: Кулик В. Повторення перейденого. Українська революція 1917-1991 // Сучасність. - 1992. - № 1. - С.59-72.

Основну джерельну базу дослідження складають, перш за все, архівні матеріали. Автором залучені документи фондів Центральної Ради Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України в Києві; 14 фондів Центрального державного історичного архіву України; 9 фондів Державного архіву Київської області; 2 фонди Державного архіву міста Києва; 4 фонди Харківського обласного архіву. Науковий інтерес являють фонди Центрального державного архіву громадських об'єднань України. Всього автором вивчено понад 500 архівних справ, багато документів вперше введено в науковий обіг. Вивчені також матеріали рукописного відділу Центральної наукової бібліотеки імені В.Вернадського. Їх дослідження дало можливість автору використати в роботі матеріали II фондів /41 справа/, а також II іменних фондів, зокрема, М.Віляшівського, В.Модзалевського, В.Науменка та ін. Широко використана періодична преса: як центральні органи - "Нове рада", "Народна воля", "Робітнича газета" та інші, що видавалися на периферії - "Вільне слово", "Просвіта", "Громадянин" та ін. Всього автором опрацьовано 30 назв періодичних видань.

Матеріали по досліджуваній темі містяться також в спогадах відомих діячів національного руху - М.Грушевського, В.Дорошенка, Н.Полонської-Василенко¹. Багато фактів з життя громадських діячів України дають їх щоденники².

Основні положення, що виносяться на захист:

- розвиток української національної революції 1917-1918 рр. показує, що одним з найактивніших суб'єктів перетворень в суспільстві є інтелігенція - творча й громадська діяльність якої відчутно відбивається на усіх сферах його життя. Українська національно свідомо інтелігенція складала впливову частину демократичного руху і здійснила величезний вплив на процеси творення національної свідомості. В її культурно-просвітницькій,

1 Напр.: Грушевський М. Спогади // Київ. - 1989. - № 9. - С.108-149; Петрів В. Спогади з часів Української революції. - ч.3. - Львів, 1930; Полонська-Василенко Н. Революція 1917: спогади // Укр.історик. - 1989. - № 1-3. - С.106-113; Чикаленко С. Уривок з моїх спогадів за 1917 р. - Прага, 1932 та ін.

2 Винниченко В. Щоденник /1911-1920/. - Т.І. - Едмонт-Нью-Йорк, 1980; Чикаленко С. Щоденник /1907-1917/. - Львів, 1931.

державотворчій діяльності, нерозривно пов'язаних з інтелектуальною працею, реалізувався фактор культурного, громадсько-політичного відродження України;

- в силу особливостей свого функціонального становища інтелігенція виступала в двох основних ролях: по-перше, спеціалістів, які виявляли себе у відродженні національної культури, освіти та ін. по-друге, ідеологів, лідерів політичних партій, авторів державних проєктів, статутів, законів, конституції, Універсалів. Звідси значення тих начал, які вносила українська інтелігенція в суспільне життя 1917-1918 рр.;

- аналіз культурно-просвітницької діяльності інтелігенції показав, що вона була спрямована на відродження духовності України. Складовою частиною цього напрямку діяльності став розвиток української національної культури. Участь у просвітницькому русі брали такі професійні групи інтелігенції - вчені, письменники, викладачі вузів, гімназій, шкіл, актори і художники. Особливої уваги заслуговує вивчення галузі просвітницької діяльності: це 1. відродження національної школи, 2. організація поза-шкільної освіти дітей і дорослих /лекції, видання літератури, клуби молоді, народні бібліотеки та ін./, 3. відродження культурних традицій /музикальні вечори, екскурсії, створення музеїв, національних хорів, картинних галерей/, 4. оформлення культурних центрів /народні дома, виставки, народні аудиторії/. Через ці галузі діяльності українська інтелігенція, яка являла духовний цвіт нації, акумулювала національні ідеї і намагалася донести їх до свідомості українського народу. Цьому сприяв і характер створених інтелігенцією просвітницьких центрів і товариств. Вони мали не вузькоспеціальний, а громадський, загальнодоступний характер.

- діяльність утворених інтелігенцією громадських організацій, а потім державних інститутів /Генеральний Секретаріат, національні комітети при ньому/ була результатом компромісу суспільних рухів і політичних партій. В Україні інтелігенти переважали в основних національних партіях - Української соціал-демократичної робітничої /УСДРП/, Української партії соціалістів-федералістів /УПСФ/, Української партії соціалістів-революціонерів /УПСР/, Української партії соціалістів-самостійників /УПСС/. З середовища національної інтелігенції вийшли політичні лідери і ідеологи партій - М. Грушевський, Д. Анто-

нович, С.Сфремов, В.Винниченко, П.Христюк, М.Шаповал, С.Петлюра, О.Шульгін, В.Андрієвський, М.Міхновський.

Аналіз партійної роботи інтелігенції говорить про її багатогранні форми: від участі в партійній пресі, лекціях, мітингах, виданні літератури до безпосередньої роботи у державних інститутах.

- найважливішим результатом активної участі інтелігентських кіл України в українській революції 1917-1918 рр. було відродження незалежної української держави. З'єднавши професійну діяльність з участю в політичних партіях інтелігенція консолідувала українство як націю в єдиній державі.

- проведений аналіз первісного складу та біографічних даних членів Центральної ради показав, що українська інтелігенція в силу свого громадського досвіду, професійних знань, історичних традицій та патріотизму - була провідною силою національно-державного відродження. У національних державних інститутах інтелігенція намагалася реалізувати свої ідеї утворення національної армії, освіти, організації Академії наук і мистецтва, національної бібліотеки, відродження українських видавництв та ін.

- узагальнення історичного досвіду періоду української революції 1917-1918 рр., ролі інтелігенції в творенні нової держави, культурного відродження України дозволяє автору сформулювати рекомендації, здійснення яких буде сприяти утворенню суверенної незалежної держави в сучасних умовах.

Наукова новизна дисертації: вперше у вітчизняній історіографії зроблена спроба на основі раніше невикористованих документів комплексно проаналізувати форми, головні напрями культурно-просвітницької, державотворчої діяльності української національно-свідомої інтелігенції, її участь в політичному житті суспільства, практичні наслідки цієї діяльності. Сформульовані рекомендації щодо можливості використання історичного досвіду державних діячів України в сучасних умовах творення незалежної держави.

Практичне значення дослідження полягає у тому, що його висновки, матеріали можуть бути використані для написання узагальнюючих праць з історії інтелігенції України. Дана робота може бути застосована при читанні вузівських лекцій, спецкурсів.

Наукова апробація дисертації проводилась на кафедрі новітньої історії України Київського університету ім.Тараса Шевченка. Основні положення і висновки роботи були викладені автором на наукових конференціях, які проходили у Харкові, Києві, знайшли відображення у публікаціях автора.

Зміст дисертації.

У першому розділі "Участь української інтелігенції у культурно-просвітницькому житті суспільства" аналізуються основні напрямки, форми культурно-просвітницької діяльності; розкриваються роль і функції різних професійних груп інтелігенції. Ще до революції українська інтелігенція відіграла активну роль у різних культурно-просвітницьких організаціях. В 1917 р. поруч з міщаними, які мали традиції /"Просвіта"/, з'явилися нові організації, породжені рухом національного громадського життя - "Лига просвещения", "Дитяча хата", "Український народний хор" та ін.

Важливе місце у розділі відводиться аналізу просвітницької діяльності вчительства, яке складало одну з найбільш чисельних груп української інтелігенції. З метою об'єднання руху вчителів, педагогів, літературознавців, викладачів вузів - Л.Білецький, О.Дорошкевич, С.Русова, Т.Сушицький у березні 1917 р. приступили до створення Всеукраїнської Вчительної спілки, головою Бюро якої обрала С.Русову. Корпоративний рух учителів поширювався влітку 1917 р. Для розуміння громадської еволюції учителів автор звернувся до матеріалів Всеукраїнських з'їздів, організаторами яких стали доцент університету Св.Володимира Т.Сушицький, літературознавці, історики - М.Зеров, М.Василенко, В.Прокопович¹.

¹ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України /далі ЦДАВО/, ф.2581, оп.1, спр.17, арк.3-4.

В розділі висвітлюється практичне вирішення педагогічною інтелігенцією питань видання підручників українською мовою, роль в цьому видавництва "Українська школа" на чолі з С.Русовсь, Ю.Сірим, Я.Чепігою. Силами письменників, педагогів, публіцистів протягом 1917 р. на початку 1918 р. було видано 154 назви українських підручників тиражем понад 3 млн. примірників¹.

Показано роль у проведенні українізації освіти членів "Шкільного товариства" - фольклориста А.Лободи, історика В.Щербини, педагога-організатора, директора Ржищевської гімназії П.Бессараба, а також Комісії по українознавству на чолі з В.Науменком. У її секціях працювали: краєзнавець М.Симашкевич, літературознавець О.Музиченко, історик церкви І.Огієнко². Висвітлена турбота інтелігенції по забезпеченню школи кадрами вчителів, перш за все, створенню педагогічних курсів у Києві, де викладали: мистецтвознавець К.Широцький, професора університету Св.Володимира П.Тутковський, А.Хомик, викладач гімназії В.Дурдуківський³.

Прогресивну частину наукових кадрів об'єднували Вищі жіночі курси, де працювали: історики - М.Довнар-Запольский, Н.Полонська, мистецтвознавець Г.Павлуцький, філософ Ю.Кулаковський. Підготовка учительських кадрів здійснювалась також у інститутах, у яких викладали видатні жінки - педагоги - О.Бфименко, Н.Полонська, С.Русова⁴.

Показана участь М.Ішуніної, С.Русової у "Товаристві дитячих садків", по організації 4 дитячих садків у Києві, створенню установ соціального захисту дітей⁵.

Інтелігенція шукала ефективні форми організації науки, створення Академії Наук України. Рішучу роль у цьому відігравли: історик Д.Антонович, архівіст В.Модзалевський, О.Левицький, Т.Сувицький, літературознавець О.Вілецький. Статут Академії Підрахунки автора.

2 ЦДАВО, ф.2581, оп.1, спр.10, арк.7, II.

3 Там же, спр.1, арк.109, II0.

4 Державний архів Київської області /ДАКО/, ф.142, оп.2, спр.35, арк.7.

5 ЦДАВО, ф.2581, оп.1, спр.1, арк.37, 89; спр.162, арк.44.

мії розроблявся професорами, відомими вченими О. Грушевським, І. Луцицьким, І. Ганицьким, Г. Павлуньким¹. А організаційну передумови її створили діячі Наукового товариства в Києві /УНТ/. В розділі висвітлюється діяльність членів УНТ в просвітницьких товариствах, у лекційній роботі, розробці термінів для підручників.

Автор дослідив нові форми роботи інтелігенції: створення народних домів, Лиг освіти, народних університетів. Розкрита діяльність членів "Наукового товариства", "Просвіти" товариства "Шкільної освіти" по створенню українського народного університету у Києві - економіста І. Чопівського, філолога І. Свєнціцького, Ю. Гавзського, М. Ішуніної, К. Любинської, І. Стеценка та ін. Коло викладачів університету /відкрит І жовтня 1917 р./ складалося з професорів університету Св. Володимира, політехнічного інституту. Лекції читали - М. Туган-Барановський, В. Прокопович, О. Грушевський та ін.². Показана участь інтелігентських кіл других міст України по створенню народних університетів і народних домів. Багатий досвід просвітницької діяльності мала інтелігенція Харкова, яка на чолі з С. Развським проводила різноманітну роботу, перш за все лекційну. Автором підраховано, що з березня по грудень 1917 р. лекції у Харківському народному домі відвідало майже 4 тис. слухачів. Викладачі херківських вузів стали організаторами "Лиги народного образования" /грудень 1917 р./ . Її члени поширювали літературу, брали участь у запровадженні загальної освіти³.

Активнішу лекційну роботу проводили вчителі, письменники, історики, мистецтвознавці. до влаштування народних читань у Києві, були залучені К. Доблий, С. Мартос; у Харкові Д. Багадій, М. Красовський, Д. Яворницький. В 1917 р. члени комісії народних читань у Харкові провели 4 тис. лекцій⁴. Чимало уваги інтелігенція приділяла організації підготовки осіб для роботи в установах позашкільної освіти, у ряді губерній були відкриті курси. Наведені факти свідчать, що в справі поширення знань

1 Україна. - 1917. - кн.3-4. - С.122; ВР ЦНБ, ф.І, 26515, арк.І.

2 Державний архів м. Києва /ДАК/, ф.Р-936, оп.І, спр.І, арк.5,13.

3 Державний архів харківської області /ДАХО/, ф.200, сп.І, спр.519, арк.10, 27, 30; спр.485, арк.16.

4 Підрах. за: ДАХО, ф.200, оп.І, спр.499, арк.І-2 зв.

серед широких верств населення передовим загonom інтелігенції України були вчителі шкіл, гімназій, викладачі учбових закладів.

Важливе місце у розділі відводиться також аналізу видавничої роботи інтелігенції, яка поставила питання про організацію книжково-видавничої справи українською мовою. Восени 1917 р. С.Русова приступила до пошуку та організації художніх, письменницьких сил для видавничої справи. Із пропозиціями видавати українські книги вона звернулася до російських видавців¹. Участь у виданні українських книг брали політичні діячі С.Фремов, М.Донцов, Д.Антонович. Видавничу діяльність громадські сили розгортають у губернських, повітських містах. У Катеринославі її очолив лексикограф С.Венгеров². Серед перших українських видань були зразки європейської і національної прози, роботи в галузі гуманітарних наук.

Видавничий рух українських діячів проявився в організації сховищ літератури, апарату її поширення. Фундаторами Книжкового фонду "Джерело" у Києві стали: М.Ішуніна, З.Мірна, Н.Полонська, музеєзнавеш М.Біляшівський, історик, перекладач М.Левицький³. Просвітницьку діяльність інтелігенція здійснювала через пресу. Широкою тематики відзначались журнали "Літературно-Науковий вісник", "Шляхи"; в яких зосереджувались інтелектуальні сили України: М.Івченко, К.Широцький, В.Магміт, О.Олесь та ін. Національну ідею С.Фремов, А.Ніковський, В.Самолейко, М.Шраг проводили на сторінках газет - безпартійних, літературних, економічних.

Значне місце відводиться аналізу діяльності інтелігенції щодо охорони культурної спадщини України, зокрема "Комітету охорони пам'яток і мистецтва", у який на чолі з М.Біляшівським увійшли вчені - О.Левицький, П.Тутковський; меценат Б.Чикаленко; художники - М.Жук, брати Кричевські, М.Бойчук⁴. Висвітлені заходи членів Комітету по охороні приватних колекцій, наприклад, речей будинку М.Терещенка у Києві, маєтку Рахманової /Полтавська губ./ Виключне значення надавалось реєстрації пам'ят-

1 ЦДАВО, ф.2561, оп.1, спр.163, арк.15.

2 Народная жизнь. - 1917. - 12 вер.

3 ДАНО, ф.1447, оп.1, спр.34.

4 ЦДАВО, ф.2561, оп.1, спр.206, арк.11-14.

ників України, а головне - поверненню деяких колекцій Ермітажу, Оружійної палати на Батьківщину¹. М.Біляшівський став ініціатором складення списку українських речей, які знаходяться в Москві, Петрограді². Тут слід відзначити роль діячів культури - професора Ф.Вовка, В.Шавинського, В.Модзалевського.

Прогресивні починання українських діячів мають велике значення до нинішнього часу. М.Біляшівському, І.Свенцицькому, О.Левицькому, В.Модзалевському належить визначальна роль у створенні музеїв, складанні єдиної музейної системи, підготовці відкриття Національного музею України. Проект створення волосних музеїв підготував П.Тутковський³.

Кращі інтелектуальні сили українського суспільства - О.Грушевський, І.Луцицький, С.Сірополко, В.Чикаленко - віддавались бібліотечній справі. Перетворення бібліотеки в широкий просвітницький заклад передбачав "Проект Національної бібліотеки", складений бібліотекарем київської публічної бібліотеки Личковим. Показа турбота представників української інтелігенції про упорядкованність архівної справи. До цієї роботи були залучені висококваліфіковані кадри вчених - В.Прокопович, В.Щербина, а О.Грушевський розробив основи архівної реформи в Україні⁴.

З відродженням української культури інтелігенція пов'язувала розвиток театру. В дисертації показано роль театральних діячів, письменників, мистецтвознавців у роботі Комітету національного театру, їх турботу про відкриття Національного театру, режисерських курсів, створення Національного хору України на чолі з О.Кошицем. Відмічена роль О.Курбаса в організації театральної молоді, Л.Старицької у розвитку кінематографу України.

Розкриті основні форми, напрямки діяльності українських художників - Ф.Кричевського, М.Мурашко, Г.Нарбута. Показана їх робота по відкритті Української Академії мистецтв, першим ректором якої став Ф.Кричевський⁵. Висвітлена участь худож-

1 ЦДАВО, ф.1115, оп.1, спр.13, арк.9.

2 Там же, ф.2581, оп.1, спр.216, арк.1.

3 ДАКО, ф.1447, оп.1, спр.11, арк.6.

4 Грушевський О. Архівна справа // Наше минуле. - 1910. - № 2. - С.194.

5 ЦДАВО, ф.2581, оп.1, спр.14, арк.13.

підготовки
ніх сил у створенні Національної картинної галереї; відкриття інституту історії мистецтва, до якого увійшли Г.Павлуцький, Д.Антонівич, М.Віляшівський, Г.Нарбут¹.

Прагнення інтелігенції до національного об'єднання втілювалось у діяльності "Просвіт". Показана діяльність членів Київської "Просвіти", фундамент якої був закладений В.Антоновичем, М.Грушевським, С.Чикаленком, С.Сірополком². Наведені приклади створення перших читален "Просвіт" /Х.Алчевською/, видання книжок про діяльність великих людей, відкриття українських гімназій, створення спілок "Просвіт", "Рідних хат" та ін.

Автор зазначає, що інтелігенція стала генератором ідей національного культурного відродження України. Її діяльність викликала до життя значну кількість просвітницьких організацій, а саме: наукових, художніх, бібліотечних, грамотності, народних домів; читален, музеїв. Аналіз культурно-просвітницької діяльності показує, що в ній брали участь різні професійні групи - вчені, письменники: викладачі, актори, художники, тому галузь цієї роботи була дуже широка. Інтелігенція розцінювала просвітництво як засіб на шляху розвитку держави.

У другому розділі "Робота інтелігенції по формуванню політичної свідомості мас", висвітлюється практичне вирішення інтелігенцією питань щодо політичного виховання мас. Свідомість в стихійний національно-визвольний рух вносять політичні партії, які намагались привернути до себе інтелігенцію, виходячи із того впливу, який вона в силу свого соціального статусу має на інші прошарки. Напередодні 1917 р. в Україні легалізувались національні партії - соціал-демократична робітничая партія /УСДРП/, партія соціалістів-революціонерів /УПСР/, партія соціалістів-федералістів /УПСФ/.

Автор показує розстановку політичних сил у Центральній Раді, яка делегувала інтереси національних партій, дає характеристику національних лідерів, які увійшли до складу першого уряду - Генерального Секретаріату.

Українські політичні партії відіграли велику роль у формуванні національної еліти. Значна кількість інтелігентних сил

¹ Нова громада. - 1917. - 18 лист.; Робітничая газета. - 1918. - 28 квіт.

² ДАКО, ф.1447, оп.1, спр.34, арк.1-9; ДАХО, ф.Р-203, оп.1, спр.300, арк.30.

в українських партіях викликала високий рівень їх діяльності. В процесі вивчення механізму цієї діяльності автор звернув увагу на такі її елементи: проведення роботи серед населення, висування кандидатур на виборах; підготовка і поширення друкованих видань. На характер роботи інтелігенції особливо впливали застосовувані засоби: мітинги, концерти, загальні збори та ін.

У розділі дана характеристика УПСР, яка згрупувала в собі більшість відомих громадських діячів - С.Сфремова, О.Лотського, П.Стебницького; вчених - М.Туган-Барановського, І.Чопівського, В.Прокоповича. Проаналізувано політична і економічна програма партії. У пропагандистській роботі партій брали участь представники інтелігентних кіл, котрі входили до них. Велике значення інтелігенція надавала пропаганді друкованим словом. В розділі перераховуються перелік брошур, лекцій, які складали члени УПСР.

Свої політичні погляди інтелігенція намагалася провести в життя через органи влади. Дисертант зазначає, що під час виборів до міських дум політичні діячі складали соціалістичний блок-головний: УПСР-УСДРП-УПСР. Наприклад, у київській думі спільно робили представники 18 українських партій, в тому числі - у шкільній комісії професор С.Сірополко /УПСР/, І.Чопівський у театральній; Л.Ковальова - громадської опіки /УСДРП¹.

Аналізується склад, програма партії соціалістів-революціонерів /УПСР/. Автор схиляється до висновку, що українська національна еліта, яка працювала у партії російських есерів, у 1917 р. стала основою УПСР, а саме - П.Христюк, К.Корж, М.Драг, М.Ковалевський. Характеризуються програмні положення УПСР. У своїй роботі есери використовували органи влади, членами яких вони були; партійна лінія проводилась на сторінках газет, у Всеукраїнській спілці міст, "Просвітах". Члени УПСР організовували концерти, відкривали книгарні².

Висвітлені програмні положення та практична діяльність серед мас УСДРП, активними членами якої були визначні представники української інтелігенції - Д.Антонович, Л.Манінович. Дана

¹ Чепенко-Чопівський І. Хроніка мого життя. - Житомир, 1932. С.34.

² Робітнича газета. - 1917. - 24 трав.; Народна воля. - 1917. - 26 жовт.

ІНБ ім. В. Стефаника
Київська воєн. - 1917. -
АН України.

характеристика В.Винниченка, М.Порша, які зробили значний внесок у розвиток питання державності України. Діяльність членів УСДРП була різностороння за формами: видання літератури соціально-економічного змісту, безкоштовні лекції, наприклад, Д.Антоневича "Про земельну справу на Україні"¹, виступи на мітингах.

Висвітлюються погляди М.Грушевського на національно-персональну автономію, терміном якої українські політичні діячі стали оперувати навесні 1917 р. Спільна мета - відродити державу об'єднала сили інтелігенції у Комітеті "Статуту автономії України". Свої ідеї щодо державного устрою політична еліта реалізувала через фракції в ньому. Зроблено висновок про перевагу представників УПСР у Комітеті - 50%.

Показана агітаційна діяльність політичних діячів в ході підготовки виборів до Установчих зборів. Автор зазначає, що данні списків виборів є цінним джерелом по вивченню розстановки політичних сил в Україні у 1917-1918 рр. /Таблиця про головні партійні блоки українських соціалістів/. Блокування сприяло залученню більшої кількості голосів серед населення, свідчило про політичну активність самої інтелігенції.

Політичну роботу інтелігенція проводила у рядах партії самостійників /В.Андрієвський, В.Макаренко, М.Міхновський/, члени якої працювали у міських органах влади, проводили лекції, засновували гуртки.

Автор також характеризує політичну еліту, об'єднану у партії кадетів /КДП/ - М.Біляшівського, М.Василенка, І.Шраг, І.Луцицького, Л.Яснопольського. Вони ^{апарат}проводили значну агітаційну роботу, мали налагоджений партійний, підготовлені досвідчені кадри пропагандистів. Однією з форм роботи кадетів стало заснування курсів, робітничих шкіл /школа Н.Суслової у Харкові/³. Однак, діяльність членів цієї партії не вийшла за рамки українських міст.

Внаслідок складного переплетення класових, національних інтересів, інтелігенція підтримувала різні політичні партії. в тому числі РСДРП/б/. Автор зазначає, що серед її учасників

1 Робітнича газета. - 1917. - 26 черв.

2 Підрахунки автора.

3 ДАХО, ф.474, оп.1, спр.1, арк.20.

більшу частину складали молоді люди, які мали невеликий партійний досвід. Члени київської організації РСДРП/б/ Н.Лебедев, Г.П"ятаков організовували школи пропагандистів, відкривали робітничі і солдатські клуби, проводили мітинги. А головне - більшовицька інтелігенція закликала негайно перетворити життя на селі. Через систему масових організацій більшовицька інтелігенція України /Б.Бож, П.П"ятаков, В.Затонський та ін./ добились успіхів у залученні народу на свій бік.

Політичну роботу в масах інтелігенція проявила в національних партіях, в яких переважали досвідчені революціонери, так як 2/3 з їх частини поступили в організації ще в період 1905-1907 рр.¹. Більшість видатних діячів проводили значну політичну роботу - працювали в ЦК, в партійній пресі, виконували по кілька партійних доручень. Працюючи в них, інтелігенція піднімала свідомість народу, змінювала самі партії.

У третьому розділі "Державотворча діяльність української інтелігенції", перш за все, розглядається процес створення Центральної Ради - національно-громадської організації, яка поступово перетворилася на орган державного управління. Вона сконцентрувала "найкращі елементи української інтелігенції"². Проведений автором аналіз біографічних даних лідерів Ради, відомих громадських діячів показує, що приблизно 80% з них мали безпосереднє відношення до міських верств /за походженням, або в процесі життя/. Із середовища інтелігенції /службовців/ походило приблизно 10% членів Ради. Більшість мала вищу освіту і була високоосвіченими людьми - 60%. Інтелектуальна еліта в Раді була представлена: письменниками /літературознавці, публіцисти, журналісти/; педагогами; правниками; соціологами³. Такий склад Ради зумовив її високий творчий потенціал.

Три перших місяці інтелігенція присвятила процесу вдосконалення структури Центральної Ради. За ініціативою Ф.Крижанівського, були організовані комісії, які стали прообразом майбутніх секретаріатів /міністерств/⁴. М.Ковалевський і В.Садовсь-

1 Підрахунки автора.

2 Саліковський А. Шлях нашої державності. - К., 1919. - С.8-9.

3 Підрахунки автора.

4 ЦДАВО, ф. III 15, оп. I, спр. 13, арк. 108, 109, 114.

кий визначили коло завдань економічної комісії. Членами Військового Комітету стали - В.Винниченко, В.Бойко, О.Полоз¹. З метою повернення в Україну українців, виселених за її межі в період царського режиму, члени Ради відкрили "Комітет допомоги українцям-виселеним" на чолі з М.Грушевським² /3 травня 1917р./.

Автор показує роботу інтелігенції в Національному конгресі /6-8 квітня/1917 р./, в Комітеті Національного фонду, який очолили Д.Антонович, З.Мірна. Комітет провів роботу по збиранню коштів на відродження України³. Освітлює участь інтелігентів у місцевих органах влади, що закріплювало авторитет членів Раді. Процес самоорганізації Ради відбився у створенні її оргбюро, головою якого обрали К.Коржа⁴ і організації Малої Ради. З метою закріплення влади на місцях був створен інститут губернських комісарів.

Важливе місце у розділі відводиться формуванню і складу Генерального секретаріату. Показано як стосунки з Тимчасовим урядом впливали на вирішення питання щодо автономії України, на прийняття II Універсалу, автором якого був В.Винниченко. Представники української інтелігенції були авторами документів, прийнятих Центральною Радою, зокрема "Статуту автономії України", резолюцій з "їзду народів у Києві /8-15 вересня/. Розглядається конкретна діяльність інтелігенції в державних інститутах: комісії у справах біженців, по забезпеченню України паперовими грошми, створенню комітету охорони революції, участь її в заходах щодо українізації армії, вирішення аграрного питання. Автор зазначає, що позиції Ради з кінця 1917 р. ослаблювала діяльність більшовицької інтелігенції, /Радянського уряду/, яка першочерговими вважала класові, соціально-економічні завдання, а національне питання пов'язувала з націоналізмом. Авторитет діячів УНР ослаблювався також кризою уряду, низкою відставок в ньому. Наприкінці 1917 р. - початку 1918 р. повинні були з'явитися активніші, рішучі політичні, державні діячі. Але ж самостійність України була проголошена тільки на початку 1918 р.

1 ЦДАВО, ф.1115, сп.1, спр.13, арк.70, 54 зв.

2 ДАКО, ф.1716, оп.1, спр.62, арк.6.

3 ЦДАВО, ф.1115, оп.1, спр.19, арк.6.

4 Там же, спр.1, арк.164.

Очевидно, впливова частина уряду, самої Ради відчувала своє неспроможність до відкритої боротьби за владу, за незалежність України. Тому в кінці 1917 р. на початку 1918 р. державні діячі займались справами, від яких безпосередньо не залежала доля влади, а саме - вирішенням робітничого, аграрного, питання, прийняттям "Закону про громадянство УНР", Конституції УНР, появою національних символів.

Відбиток ґрунтовної підготовки, несуть на себе питання культури: у їх розробці приймали участь фахівці, меценати. Висвітлюється державне вирішення питань щодо відродження культури України, перш за все народної освіти. Показана робота інтелігенції у Генеральному Секретаріаті освіти, до роботи в якому І. Стещенко мобілізує кращі педагогічні сили - С. Сірополка, С. Русову, К. Любиньку, К. Широцького, М. Біляшівського та ін. Показано вирішення питань українізації шкіл, покращення матеріального становища вчителів, забезпечення шкіл кваліфікованими кадрами. Автор виявив факти повернення учителів - уроженців України, їх бажання працювати на Батьківщині. Показана участь викладачів вузів у педагогічному процесі українських гімназій, яких у 1917 р. відкрито 34¹. Відмічена державотворча діяльність М. Старицької, О. Кошиця, В. Прокоповича, Н. Дорошенка у галузі позашкільної освіти, розробці основ загальної освіти, реформи єдиної школи, роботі театрального відділу, відкритті драматичних шкіл, сільських театрів, а головне - у створенні Національного театру та української опери. Автор зазначає, що особливість державної діяльності інтелігенції полягала в тому, що їй заново доводилось створювати культурні осередки. В розділі показана робота відділу пластичних мистецтв, у який ввійшли: мистецтвознавці, історики, письменники - М. Старицька, Д. Антонович, К. Широцький; художники - М. Бурачек, М. Жук. Розкрита діяльність вчених, мистецтвознавців, у архівно-бібліотечному відділі на чолі з О. Грушевським. Участь державних діячів у справі повернення українських архівів з Росії. Розробка В. Щербиною, О. Левицьким основ архівної реформи, заходи інтелегентів щодо відкриття українських читален, складання каталогів бібліотек, створення Національної бібліотеки, формування державного книжкового фонду українських

І Підрахунки автора.

видань.

Державотворча діяльність сконсолідувала талановитих представників інтелігентських кіл, представників різних політичних течій. Безумовно, ця робота сприяла відродженню культури, підвищенню самосвідомості нації, заклала основи для відновлення держави через тривалих 70 років. Але треба відзначити, що чисельні дискусії, намагання втриматися в рамках законності, суперечки діячів набули деконструктивного змісту. Цей негативний досвід має бути врахований сучасними державотворцями України.

В заключенні підводяться загальні підсумки дослідження та робляться деякі рекомендації. Українська національно свідомо інтелігенція складала впливову частину демократичного руху і здійснила величезний вплив на процеси творення національної свідомості. В її культурно-просвітницькій, державотворчій діяльності, нерозривно пов'язаних з інтелектуальною працею, реалізувався фактор культурного, громадсько-політичного відродження України. Найважливішим результатом активної участі інтелігентських кіл України в українській революції 1917-1918 рр. було відродження незалежної української держави. Автор схильється до думки, що сучасна громадсько-політична діяльність українських діячів має під собою історичну основу, що дозволяє йому сформулювати рекомендації, здійснення яких буде сприяти утворенню суверенної незалежної держави. По-перше, незаперечним уроком в громадсько-політичній діяльності інтелігенції нової формації має стати досвід національного єднання. Вивчивши і втілюючи в життя історичний девіз минулого, сучасні державні діячі, діячі культури - незалежно від їх ідеологічних переконань, повинні сказати вагомє слово на користь згоді. По-друге, в своїй громадсько-політичній діяльності інтелігенція повинна усвідомити істину, що державна незалежність України може бути реалізована виключно на основі відродження мови і національної духовної культури. По-третє, сучасній інтелігенції варто було б звернутися і до історичного досвіду своїх попередників у справі організації підготовки видання різноманітної літератури українською мовою, починаючи від періодичної преси до навчальних посібників. По-четверте, надзвичайно цінний для сьогодення досвід інтелігенції тієї доби в організації освітньої справи, найрізноманітніших товариств суто української зорієнтованості, які за короткий час покрили густою сіткою всю Україну від столиці до сільської глибини.

Щодо перспектив розвитку проблем діяльності інтелігенції з потреба вивчення її у Галичині, взаємовпливу з інтелігенцією Наддніпрянської України.

Основні положення дисертації знайшли своє відображення в публікаціях автора:

1. Интеллигенция и украинские политические партии /март 1917 г. - апрель 1918 г./ - К., 1992. - 25 с. - Деп. в Укр. ІНТЕІ, 24.II.92, № 1844. - Ук.92.

2. Хранителі пам'яті // Українська культура. - 1992. - № 8-9. - С.15.

3. Відродження шкільництва в УНР /березень 1917 - квітень 1918 рр./ // Тези Республіканської науково-теоретичної конференції 26-28 жовтня 1992 р. у Харкові. - Харків, 1992. - С.62-64.

4. Просвітницька діяльність викладачів і випускників історичного факультету університету в період УНР // Тези Республіканської науково-практичної конференції 20-21 жовтня 1992 р. у Києві. - К., 1993 /прийнята до друку/.

5. Деякі питання державотворчої діяльності української інтелігенції /березень 1917 - квітень 1918 рр./ // Розбудова держави. - 1993. - № II. - С.28-36.

6. Державотворча діяльність української інтелігенції /березень 1917 - квітень 1918 рр./ // Тези Республіканської науково-теоретичної конференції в Києві 21-22 січня 1993 р. - К., 1993. - С.

7. Просвітницька діяльність української інтелігенції /березень 1917 - квітень 1918 рр./ // Запланована і прийнята до друку в Українську культуру в 1994 р.

Ліца

Handwritten text at the top of the page, possibly a page number or title, appearing as "AR 21.03".

288895

AB 31.009

AB 31.009